

Marzena Walaszek*

DOSTĘPNOŚĆ ŻŁOBKÓW, SZKOLNICTWA
PODSTAWOWEGO I GIMNAZJALNEGO W AGLOMERACJI
POZNAŃSKIEJ NA TLE PRZEMIAN DEMOGRAFICZNYCH

Z a r y s t r e ś c i. Celem publikacji jest przedstawienie wyników badań dostępności do wybranych usług społecznych na obszarze aglomeracji poznańskiej. W artykule zaprezentowano przemiany demograficzno-społeczne w aglomeracji poznańskiej, które wpływają na zmiany zapotrzebowania na poszczególne usługi społeczne w ostatnich latach. W publikacji opisano metodykę badania dostępności do placówek usług społecznych na przykładzie opieki nad dziećmi do lat 3, szkolnictwa podstawowego i gimnazjalnego.

S ł o w a k l u c z o w e: usługi społeczne, aglomeracja poznańska, dostępność placówek usługowych, szkolnictwo podstawowe, szkolnictwo gimnazjalne.

K l a s y f i k a c j a J E L: O18, P25.

WSTĘP

Rozwój społeczno-gospodarczy i przestrzenny miast oraz wzrost poziomu życia mieszkańców pociągają za sobą zwiększenie liczby placówek usługowych oraz częstotliwości korzystania z nich. W dużych miastach, w których zlokalizowane są firmy i instytucje publiczne o zasięgu ponadlokalnym, dochodzi do rozwoju wyspecjalizowanych branży usługowych. Ponadlokalna ranga ośrodka usługowego, np. dużej aglomeracji miejskiej, przejawia się tym, że użytkownikami placówek usługowych nie są wyłącznie mieszkańcy miasta, ale również bliższego otoczenia, rozumianego jako strefa podmiejska.

Według Wańkowicza (2004) usługi publiczne dzielą się na: społeczne, techniczne i administracyjne, przy czym jak twierdzi autor, usługi społeczne to te, które są związane z „miękkimi dziedzinami życia”. Zgodnie z tą zasadą, do usług społecznych zalicza się m.in. ochronę zdrowia, oświatę, wychowanie

---

* Adres do korespondencji: Marzena Walaszek, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, WNGiG, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: marwal@amu.edu.pl

i edukację, pomoc i opiekę społeczną, kulturę, mieszkalnictwo i bezpieczeństwo publiczne. Według Szatur-Jaworskiej (za Szarfenberg, 2011) usługami społecznymi nazywamy czynności podejmowane w celu bezpośredniego zaspokojenia ludzkich potrzeb, niepolegające na wytwarzaniu dóbr materialnych. Istotną cechą usług społecznych jest m.in. to, że służą one zaspokajaniu indywidualnych potrzeb jednostek i rodzin, choć ich jakość i dostępność mają wpływ na funkcjonowanie szerszych zbiorowości i grup społecznych.

Usługi społeczne są zorientowane na zaspokajanie potrzeb mieszkańców określonego obszaru, a ich jakość i dostępność są ściśle powiązane z przemianami przestrzenno-funkcjonalnymi zachodzącymi szczególnie intensywnie w dużych polskich miastach i ich strefach podmiejskich. Według Wysokińskiej (1973): „dostępność usług określona jest warunkami kontaktowania się obu stron – świadczących usługi i odbierających usługi – w przestrzeni i w czasie”. Dzięki rozwojowi motoryzacji i transportu publicznego odległość z miejsca zamieszkania do miejsca pracy, nauki, przychodni zdrowia nie stanowi już poważnej przeszkody, która uniemożliwiłaby skorzystanie z placówek usługowych zlokalizowanych poza miejscem zamieszkania.

Procesy suburbanizacji widoczne są szczególnie w strefach podmiejskich dużych miast Polski, w tym Poznania. Dynamiczny i często żywiołowy rozwój przedmieść Poznania oraz związane z tym zasiedlanie nowych terenów, spowodowały trudności w dostępie mieszkańców do usług społecznych.

Organizacja usług społecznych, ich dostępność oraz efektywność finansowa stały się przedmiotem debat samorządowych, organizacji pozarządowych a także samych mieszkańców aglomeracji. Konieczność wspólnego zarządzania usługami na poziomie aglomeracji jest coraz częściej podkreślana w dokumentach strategicznych i planistycznych. W Strategii Rozwoju Aglomeracji Poznańskiej. Metropolia Poznań 2020 zapisane zostały osie i programy strategiczne, których celem jest usprawnienie funkcjonowania usług publicznych, polepszenie ich jakości i dostępności dla mieszkańców aglomeracji (m.in. Program 4.1. Jakość i organizacja edukacji, Program 4.4. Metropolia sportu, Program 4.5. Bezpieczeństwo publiczne w metropolii).

W kontekście kształtowania się miejskich obszarów funkcjonalnych, nowym wyzwaniem dla statystyki publicznej jest dostosowanie zarówno obecnych źródeł i danych statystycznych, jak i obszarów ich agregacji do potrzeb zarządzania usługami społecznymi w obszarach metropolitalnych. Z jednej strony oznacza to możliwość agregowania danych do poziomu obszaru metropolitalnego, z drugiej – podział jednostki metropolitalnej na mniejsze jednostki przestrzenno-funkcjonalne, pozwalające na zarządzanie np. usługami społecznymi w skali lokalnej. W wielu krajach w Europie tego typu przedsięwzięcia zostały już podjęte. Przykładowo we Francji dla potrzeb statystyki lokalnej zostały utworzone niewielkie jednostki podziału statystycznego zwane IRIS (*Ilots Regroupés pour l'Information Statistique*), na które są podzielone wszystkie gminy (*communes*) liczące powyżej 10 tys. mieszkańców oraz znaczna część gmin pomiędzy 5 a 10 tys. mieszkańców. W związku z przyjęciem Koncepcji Prze-

strzennego Zagospodarowania Kraju 2030 oraz wyodrębnieniem w niej miejskich obszarów funkcjonalnych, konieczność opracowania w najbliższym czasie nowych, elastycznych i dostosowanych do realnych przemian społeczno-gospodarczych narzędzi statystycznych wydaje się być zadaniem priorytetowym (przede wszystkim w kontekście zarządzania usługami społecznymi).

1. CEL I ZAKRES BADAŃ

Głównym celem artykułu jest przedstawienie wyników badań dostępności placówek wybranych usług społecznych na obszarze aglomeracji poznańskiej. Realizacji celu głównego służą następujące cele szczegółowe:

- a) identyfikacja procesów demograficznych intensywnie zachodzących na obszarze aglomeracji poznańskiej w latach 2000–2011,
- b) analiza przestrzennego zróżnicowania cech demograficznych mieszkańców aglomeracji poznańskiej, które mają wpływ na zapotrzebowanie na określone usługi społeczne,
- c) rozpoznanie źródeł statystyki publicznej oraz możliwości zastosowania badań własnych na obszarach mniejszych niż gmina (obręby ewidencyjne),
- d) prognoza liczby ludności, zmiany w strukturach płci i wieku mieszkańców aglomeracji poznańskiej jako element zarządzania usługami społecznymi w skali aglomeracyjnej,
- e) analiza rozmieszczenia i dostępności fizycznej mieszkańców aglomeracji poznańskiej do placówek usług społecznych.

Praca realizuje cel poznawczy i aplikacyjny. Badania przedstawione w niniejszej publikacji służą poszerzeniu wiedzy na temat naukowego zastosowania badań demograficznych w analizach przestrzenno-funkcjonalnych obszarów aglomeracji, zwłaszcza w analizach dostępności i jakości usług społecznych. Cel poznawczy jest realizowany poprzez ukazanie możliwości zastosowania specjalistycznych baz danych w badaniach dostępności placówek usług społecznych różnego typu. Cel aplikacyjny oznacza możliwość praktycznego zastosowania przyjętej ścieżki badawczej w planowaniu strategicznym obszarów aglomeracji.

Zakres przestrzenny badań obejmuje obszar aglomeracji poznańskiej, na który składa się: miasto centralne Poznań i 17 gmin miejskich, wiejskich i miejsko-wiejskich powiatu poznańskiego. Zakres przedmiotowy badań stanowią usługi społeczne: opieka żłobkowa i edukacja (szkoły podstawowe i gimnazja). Zakres czasowy badań dotyczących przemian demograficznych dotyczy lat 2000–2011, natomiast szczegółowe badania demograficzne dla obrębów ewidencyjnych oraz lokalizacji placówek usług społecznych zostały zebrane według stanu na dzień 30 czerwca 2011 r.

2. METODYKA I ŹRÓDŁA DANYCH

W analizach sektora usług społecznych zastosowano metodykę badań dostępności fizycznej (geograficznej), która stanowi uproszczony sposób mierzenia dostępności mieszkańców do wybranych placówek usługowych. W celu

określenia odległości od placówki wybranej usługi społecznej posłużono się ekwidystantami, które zostały wyznaczone głównie w oparciu o istniejące przepisy prawne.

W art. 17 Ustawy o systemie oświaty zostały określone maksymalne odległości lokalizacji przedszkoli, szkół podstawowych i gimnazjalnych od miejsca zamieszkania dzieci. W przypadku szkoły podstawowej odległość dziecka od placówki nie powinna być większa niż 3 km dla uczniów klas I–IV i 4 km dla uczniów klas V–VI i gimnazjów. Odległości maksymalne do miejsc opieki nad dziećmi do lat 3 nie są prawnie zdefiniowane, w niniejszym artykule przyjęto jednak odległość 3 km (analogicznie do odległości przyjętych w ustawie dla placówek przedszkolnych). Ekwidystanty o odległościach 3 km i 4 km zostały wyznaczone na mapach rozmieszczenia żłobków, szkół podstawowych i gimnazjalnych, a następnie określono liczbę dzieci mieszkającą na tym obszarze.

W badaniach wykorzystano zarówno wtórne, jak i pierwotne źródła danych o charakterze jakościowym i ilościowym. Podstawowym źródłem informacji były dane Głównego Urzędu Statystycznego (Bank Danych Lokalnych), które w przypadku analiz demograficznych stanowiły element badań podstawowych. W badaniach pogłębionych dla obrębów ewidencyjnych posłużono się sprawozdaniami z ewidencji ludności poszczególnych gmin aglomeracji poznańskiej. Informacje na temat lokalizacji placówek usług społecznych pozyskano z urzędów miast i urzędów gmin oraz Kuratorium Oświaty w Poznaniu. Wizualizacji zebranych danych dokonano przy zastosowaniu technik geoinformacyjnych (ArcGis 10)

Należy podkreślić, że dane demograficzne dotyczące m.in. liczby i struktury ludności według płci i wieku, agregowane do poziomu jednostki terytorialnej gminy (NTS 5), nie są wystarczającym narzędziem dla planowania usług społecznych w skali lokalnej. Dane demograficzne zebrane dla obrębów ewidencyjnych pozwoliły zatem na wyznaczenie miejscowości, w których dynamika przyrostu ludności jest w aglomeracji najwyższa oraz dzielnice miasta Poznania, w których w ostatnich latach wystąpił największy ubytek ludności. Pogłębione analizy liczby i rozmieszczenia ludności w układzie miejscowości, dzielnic i osiedli mają fundamentalne znaczenie w badaniach dostępności do usług społecznych.

Prezentowane w niniejszej publikacji analizy, w większości wykonane zostały na potrzeby opracowania „Studium uwarunkowań rozwoju przestrzennego aglomeracji poznańskiej” w ramach realizowanego przez Centrum Badań Metropolitalnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem prof. dr hab. Tomasza Kaczmarka projektu o nazwie: „Funkcjonowanie i kierunki rozwoju aglomeracji poznańskiej”.

3. PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE I PRZESTRZENNE W AGLOMERACJI POZNAŃSKIEJ JAKO CZYNNIK WPŁYWAJĄCY NA POPYT NA USŁUGI SPOŁECZNE

Dynamiczne procesy demograficzne, zachodzące w ostatnich latach na obszarze aglomeracji poznańskiej, a szczególnie w strefie podmiejskiej miasta Poznania, wpłynęły na relokację i zmiany liczby ludności, a także na jej strukturę według płci i wieku. Intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego na obszarach podmiejskich, konkurencyjnego pod względem cenowym z poznańskim rynkiem nieruchomości, przyczynił się do odpływu mieszkańców Poznania na tereny sąsiednich gmin. Procesy te wpłynęły na zmianę dostępności usług społecznych dla mieszkańców aglomeracji.

Liczba ludności aglomeracji poznańskiej wynosi 891 447 osób (2011). W ostatnim dziesięcioleciu, liczba ludności miasta Poznania zmniejszyła się o 28 690 osób, tymczasem liczba mieszkańców powiatu poznańskiego wzrosła o 77 365 osób. Dynamika zmian zaludnienia w gminach powiatu poznańskiego była zróżnicowana: najwyższa w gminie Dopiewo (+81,2%), gminie Komorniki (+78,9%) i gminie Rokietnica (+72%). W mieście Poznań w latach 2000–2011 ubyło 4,9% mieszkańców.

Procesy zasiedlania i wyludniania się poszczególnych obszarów aglomeracji poznańskiej zachodziły z różnym natężeniem. Pogłębione badania demograficzne, przeprowadzone dla obrębów ewidencyjnych, pozwoliły na wyodrębnienie miejscowości i obszarów gmin oraz dzielnic miasta Poznania, w których wystąpił największy przyrost i ubytek liczby mieszkańców w latach 2000–2011 (tabela 1).

Największy ubytek liczby ludności wystąpił głównie na obszarach śródmiejskich miasta Poznania w starych dzielnicach mieszkaniowych: na Starym Mieście, Jeźycach i Łazarzu. Procesy wyludniania uwiaryściły się również na dużych osiedlach mieszkaniowych z lat 60 i 70 (np. Chartowo, Żegrze, Rataje). Najwięcej mieszkańców przybyło w pierwszym pierścieniu gmin wokół miasta Poznania, głównie na obszarach ściśle przylegających do granic administracyjnych Poznania.

Wyludnianie się poszczególnych obszarów miasta centralnego (rdzenia aglomeracji) oraz zasiedlanie nowych, niezabudowanych terenów podmiejskich wywołuje zmianę w popycie na różne typy usług społecznych. Osiedla modernistyczne jeszcze kilkanaście lat temu były chętnie zamieszkiwane przez rodziny z dziećmi, głównie ze względu na łatwy dostęp do infrastruktury społecznej. Aktualnie obserwuje się dynamiczne starzenie się mieszkańców osiedli wielkopłytowych, spotęgowane również „ucieczką” młodych mieszkańców poza Poznań w poszukiwaniu lepszych warunków mieszkaniowych.

Jak wskazują dane zawarte w tabeli 1, w latach 2000–2011 największy ubytek ludności (–23,45%) dotknął Stare Miasto w Poznaniu. Procesy wyludniania się staromiejskich zasobów mieszkaniowych, głównie zdekapitalizowanych kamienic, powinny skłonić władze do podjęcia kompleksowej rewitalizacji,

szczególnie w zakresie odbudowy zdegradowanej substancji mieszkaniowej. Projekty rewitalizacji centrum mogą odwrócić negatywny trend „ucieczki z miasta”.

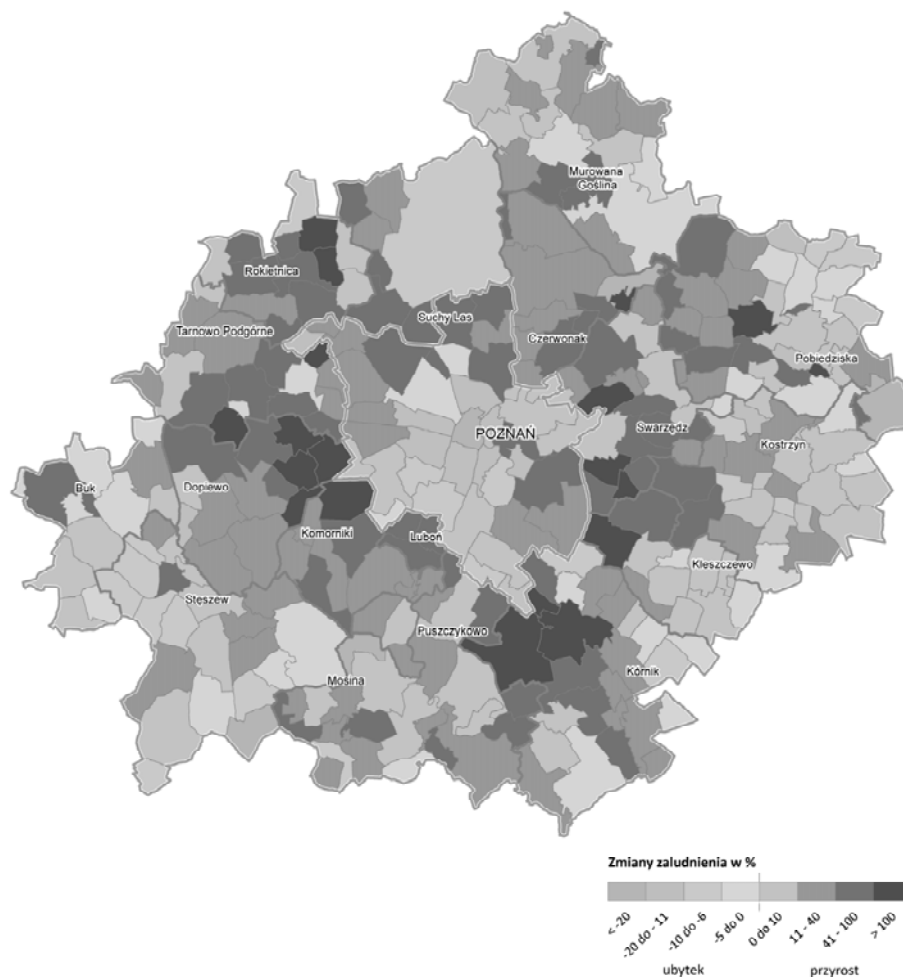
Tabela 1. Obszary o największym ubytku i przyroście liczby ludności w aglomeracji poznańskiej oraz dostępność ich mieszkańców do placówek usług społecznych

Obszary geodezyjne	Gmina	Dynamika zmian w % (2000–2011)	Liczba dzieci na 1 żłobek publiczny	Liczba dzieci na 1 szkołę podstawową	Liczba dzieci na 1 gimnazjum
Największy ubytek liczby ludności					
Stare Miasto	Poznań	-23,45	–	264	142
Jeżyce	Poznań	-16,92	402	204	101
Łazarz	Poznań	-16,09	503	233	127
Śródka	Poznań	-13,63	–	91	–
Rataje	Poznań	-13,36	522	225	117
Wilda	Poznań	-11,56	731	325	188
Chartowo	Poznań	-10,58	469	374	198
Największy przyrost liczby ludności					
Dąbrówka	Dopiewo	1057,3	–	168	–
Kamionki	Kórnik	354,68	–	–	–
Zalasewo	Swarzędz	286,89	–	189	74
Borówiec	Kórnik	221,8	–	–	–
Skórzewo	Dopiewo	167,85	–	397	190
Plewiska	Komorniki	154,12	–	492	181
Gruszczyn	Swarzędz	131,84	–	–	–

– brak żłobków, szkół podstawowych i gimnazjalnych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań z ewidencji ludności miast i gmin aglomeracji poznańskiej z 2011 r.

Analiza procesów demograficznych w gminach aglomeracji poznańskiej wskazuje na istnienie zasadniczych różnic w ruchu naturalnym, pomiędzy gminami podmiejskimi a miastem Poznaniem. W latach 2000–2011 w gminach podmiejskich występował dodatni przyrost naturalny. Najwyższy współczynnik urodzeń na 1000 mieszkańców w gminach podmiejskich wystąpił w 2008 r. i 2010 r., osiągając kolejno wartości 13,3% oraz 13,1%, w 2011 r. obniżył się nieznacznie do poziomu 12,5%. W Poznaniu poziom urodzeń i zgonów odnotował w latach 2000–2011 znaczne wahania. Podstawową różnicą w porównaniu z gminami podmiejskimi było wystąpienie w Poznaniu w latach 2000–2004 ujemnego przyrostu naturalnego. W latach 2005–2007 współczynnik urodzeń zrównał się z poziomem zgonów, a od 2007 r. poziom urodzeń przewyższył poziom zgonów, dając w rezultacie dodatni przyrost naturalny. Sytuacja ta utrzymała się w 2011 r., w którym poziom urodzeń wyniósł 10,5%, a poziom zgonów 9,7%.

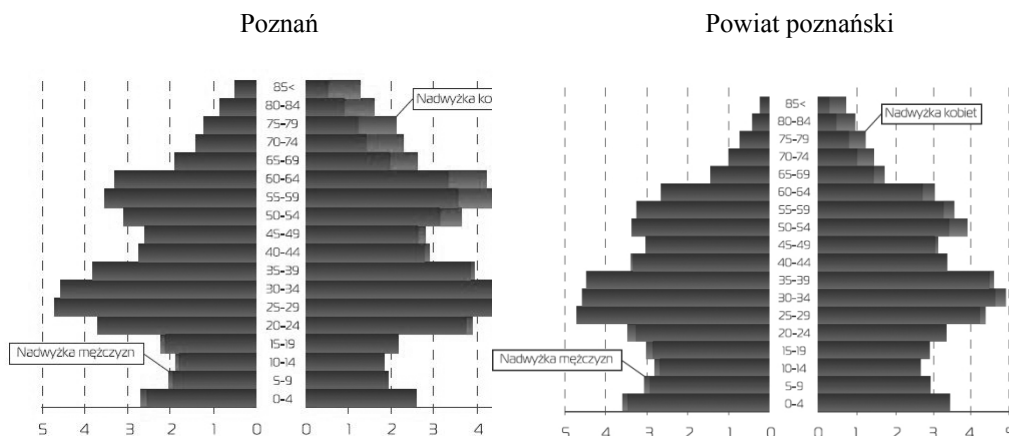

Rysunek 1. Dynamika zmian zaludnienia w aglomeracji poznańskiej (2000–2011)

Źródło: Studium uwarunkowań rozwoju przestrzennego aglomeracji poznańskiej, 2012, CBM UAM, Poznań.

Analiza struktur ludności według płci i wieku dla miasta Poznania oraz gmin podmiejskich w 2011 r. ukazuje również widoczne różnice w udziale procentowym w poszczególnych grupach wieku. Udział dzieci w wieku 0–4 lat w Poznaniu w stosunku do ogółu mieszkańców wyniósł w 2011 r. 2,7% (mężczyźni) i 2,5% (kobiety). W gminach podmiejskich odsetek dzieci w najmłodszej grupie wiekowej w 2011 r. w porównaniu z Poznaniem był wyższy i wyniósł 3,6% (mężczyźni) i 3,4% (kobiety). W najstarszej grupie wiekowej, powyżej 85 roku życia, sytuacja jest odwrotna. W Poznaniu odsetek osób 85+

wyniósł w 2011 r. 1,3% (kobiety) i 0,5% (mężczyźni), natomiast w gminach podmiejskich 0,7% (kobiety) i 0,2% (mężczyźni).

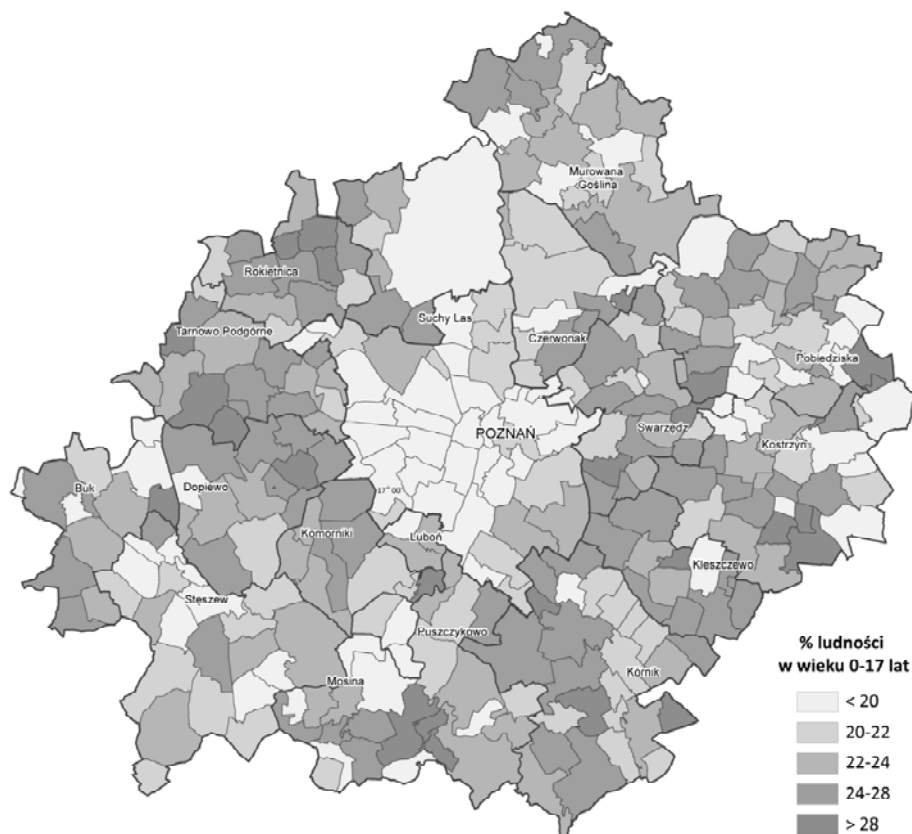
Rysunek 2. Struktura ludności według płci i wieku w aglomeracji poznańskiej (2011)

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Intensywne przemiany demograficzne są również dostrzegalne w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku. W latach 2000–2011 liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym (0–17 lat) w Poznaniu zmniejszyła się z 110 840 w 2000 r. do 84 566 w 2011 r., co oznacza spadek o 23,7%. W tym samym przedziale czasowym liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym w gminach podmiejskich wzrosła z 68 877 w 2000 r. do 73 654, czyli o 6,9%. Dynamika w zmianach liczby osób w wieku przedprodukcyjnym była zdecydowanie większa w Poznaniu. W Poznaniu liczba osób w wieku poprodukcyjnym w 2000 r. wynosiła 93 199, natomiast w 2011 r. – 109 866, co oznacza wzrost o 17,8%. W gminach podmiejskich liczba osób w wieku poprodukcyjnym również wzrosła: z 30 248 osób w 2000 r. do 42 974 w 2011 r. (o 42%). Analiza danych dla poprodukcyjnych grup wieku wskazuje na postępujący gwałtownie proces starzenia się społeczeństwa w aglomeracji poznańskiej.

Zróznicowanie przestrzenne mieszkańców aglomeracji pod względem ich cech demograficznych, wysoki udział dzieci i młodzieży w powiecie poznańskim, będący m.in. skutkiem dodatniego przyrostu naturalnego oraz wysoki udział osób w wieku poprodukcyjnym w mieście Poznaniu wpływają na przestrzenną dostępność do usług społecznych i zróznicowanie potrzeby w tym zakresie mieszkańców powiatu poznańskiego i miasta Poznania.

Rysunek 3. Ludność w wieku przedprodukcyjnym w aglomeracji poznańskiej (2011)

Źródło: Studium uwarunkowań rozwoju przestrzennego aglomeracji poznańskiej, 2012, CBM UAM, Poznań.

4. ROZMIESZCZENIE I DOSTĘPNOŚĆ PRZESTRZENNA WYBRANYCH USŁUG SPOŁECZNYCH NA OBSZARZE AGLOMERACJI POZNAŃSKIEJ

Młodość demograficzna gmin podpoznańskich wyraża się m.in. wzrostem zapotrzebowania społecznego na usługi społeczne związane z opieką nad dziećmi do lat 3 oraz koniecznością zwiększania miejsc w szkołach, głównie szczebla podstawowego.

W ostatnich latach w Poznaniu wyraźnie zaznaczył się spadek liczby dzieci w wieku szkolnym oraz proces starzenia się społeczeństwa. Konsekwencją jest z jednej strony wzrost zapotrzebowania na usługi zdrowotne i geriatryczne wśród starszej części populacji, a z drugiej strony – konieczność zamykania szkół, których funkcjonowanie stało się nieopłacalne.

4.1. OPIEKA ŻŁOBKOWA

Wśród największych miast polskich Poznań i aglomeracja poznańska wyróżnia się dużym udziałem osób aktywnych zawodowo, co niewątpliwie wpływa na dynamiczny rozwój kapitału społecznego oraz gospodarki. W 2011 r. w aglomeracji poznańskiej było 326 908 osób pracujących, z tego 230 218 w Poznaniu, a 96 690 w powiecie poznańskim. Tak duża liczba osób pracujących, wśród których pewną część stanowią rodzice małych dzieci, wymaga od władz publicznych szczególnego zwrócenia uwagi na potrzeby rodziców pracujących oraz zapewnienia bezpiecznej i dostępnej dla wszystkich zainteresowanych opieki nad najmłodszymi dziećmi.

Rysunek 4. Dostępność publicznych i prywatnych żłobków w aglomeracji poznańskiej

Źródło: Studium uwarunkowań rozwoju przestrzennego aglomeracji poznańskiej, 2012, CBM UAM, Poznań.

Do żłobków publicznych w Polsce w 2010 r. uczęszczało łącznie 32 514 dzieci, co stanowi ok. 2,5% dzieci w wieku 0–3 lat (GUS, 2010). Niestety, w porównaniu z pozostałymi krajami Unii Europejskiej, wskaźnik ten należy do bardzo niskich (według Eurostatu średnia dla UE to ok. 26%). Podniesienie liczby dzieci uczęszczających do żłobków w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, w tym w Polsce, stało się jednym z zasadniczych założeń Strategii Europa 2020. Celem polityki Unii Europejskiej jest tym samym przyspieszenie wzrostu ekonomicznego przez stosowanie różnorodnych rozwiązań ułatwiających osobom aktywnym na rynku pracy godzenie obowiązków rodzinnych z zawodowymi. W perspektywie kilku najbliższych lat postuluje się objęcie 33% dzieci opieką żłobkową w Polsce.

Aglomerację poznańską zamieszkuje 24 194 dzieci w wieku 0–3, co stanowi 2,9% ogółu ludności. Najwyższy udział dzieci w populacji charakteryzuje gminy podmiejskie: Komorniki (4,38%), Rokietnicę (4,26%), Dopiewo (3,98%), Kleszczewo (3,97%), a więc gminy, które w ostatnich kilku latach były głównym celem migracji rezydencjalnych mieszkańców Poznania. W Poznaniu mieszka ponad połowa dzieci w wieku 0–3 całej aglomeracji poznańskiej (56%), jednak udział tej kategorii wiekowej w ogólnej liczbie mieszkańców jest jednym z najniższych w całej aglomeracji (2,66%).

Biorąc pod uwagę demograficzne cechy mieszkańców aglomeracji poznańskiej, można stwierdzić, że gminy podmiejskie charakteryzują się relatywnie wysokim udziałem dzieci do lat 3 w ogólnej liczbie mieszkańców. Z pewnością ma to swoje konsekwencje we wzroście zapotrzebowania na usługi związane z opieką żłobkową. Na podstawie badań rozmieszczenia żłobków publicznych, można domniemywać, że na terenie aglomeracji poznańskiej sektor opieki nad dziećmi jest niedostatecznie rozwinięty względem aktualnych potrzeb mieszkańców. Potwierdzają to szacunkowe statystyki (z uwagi na brak rejestru żłobków niepublicznych) oraz dyskusje toczące się w mediach publicznych, które dotyczą konieczności zwiększenia miejsc w żłobkach publicznych.

Na terenie aglomeracji poznańskiej znajduje się jedynie 15 placówek żłobków publicznych, z których 14 funkcjonuje w Poznaniu (4 oddziały główne wraz z 10 filiami). Do poznańskich żłobków publicznych obecnie uczęszcza 1229 dzieci, co stanowi zaledwie 8,9% dzieci w wieku 0–3 zamieszkujących Poznań. W Swarzędzu jest zlokalizowany jeden żłobek miejski zapewniający opiekę dla 83 dzieci (6,15% dzieci w wieku 0–3 zamieszkujących Swarzędz). Łączna liczba dzieci objętych opieką w żłobkach publicznych w aglomeracji poznańskiej wynosi zatem 1312, co oznacza, że jedynie 5,4% dzieci w tej kategorii wiekowej, a więc co 20 dziecko zamieszkujące aglomerację poznańską objęte jest publiczną formą opieki.

Brak rejestrów żłobków niepublicznych uniemożliwia przeprowadzenie kompleksowego badania sektora usług opiekuńczych nad dziećmi do lat 3. Żłobki niepubliczne, prowadzone przez podmioty prywatne, a także organizacje pozarządowe, niewątpliwie poszerzają ofertę form opieki nad dziećmi, dając rodzicom możliwość powrotu do pracy. Dzięki informacjom pozyskanym

z urzędów miast i urzędów gmin, na podstawie wpisów do ewidencji działalności gospodarczej oraz stron internetowych żłobków niepublicznych ustalono, że na obszarze aglomeracji poznańskiej są zlokalizowane 84 placówki niepubliczne. Znajdują się one przede wszystkim w Poznaniu (64 placówek), pozostałych 20 znajduje się w Dąbrowie, Kiekrzu, Komornikach, Koziegłowach, Luboniu, Plewiskach, Pobiedziskach, Przeźmierowie, Skórzewie, Suchym Lesie, Swarzędzu, Zakrzewie, Złotnikach. Pewne dane szacunkowe na ten temat liczby dzieci uczęszczających do żłobków prywatnych można uzyskać przyjmując, że średnio 20 dzieci uczęszcza do jednej placówki niepublicznej. Przyjmując taką liczbę, można oszacować, że do placówek niepublicznych w aglomeracji poznańskiej uczęszcza ogółem 6,9% dzieci w grupie wiekowej 0–3 lat, co łącznie ze żłobkami publicznymi stanowi 12,4% dzieci w grupie wiekowej 0–3 lat.

Tabela 2. Żłobki w aglomeracji poznańskiej (2011)

Jednostka terytorialna	Liczba dzieci 0–3	Liczba żłobków publicznych	Liczba żłobków niepublicznych	Liczba dzieci w zasięgu 3 km od żłobków publicznych	Liczba dzieci w zasięgu 3 km od żłobków prywatnych	% dzieci w zasięgu 3 km od żłobków publicznych	% dzieci w zasięgu 3 km od żłobków prywatnych
Buk	291	–	–	–	–	–	–
Czerwonak	798	–	1	–	558	–	69,9
Dopiewo	694	–	3	–	481	–	69,3
Kleszczewo	245	–	–	–	–	–	–
Komorniki	830	–	3	–	726	–	87,5
Kostrzyn	489	–	–	–	–	–	–
Kórnik	653	–	–	–	–	–	–
Luboń	913	–	5	–	913	–	100,0
Mosina	793	–	–	–	–	–	–
Murowana Goślina	370	–	–	–	–	–	–
Pobiedziska	532	–	1	–	275	–	51,7
Puszczykowo	204	–	–	–	–	–	–
Rokietnica	517	–	1	–	–	–	–
Stęszew	410	–	–	–	–	–	–
Suchy Las	504	–	3	–	332	–	65,9
Swarzędz	1349	1	3	987	856	73,2	63,5
Tarnowo Podgórne	894	–	–	–	369	–	41,3
Powiat poznański	10 486	–	20	987	4 510	9,4	43,0
Poznań	13 708	14	64	12 110	12 404	88,3	90,5
Agglomeracja	24 194	15	84	13 097	16 914	54,1	69,9

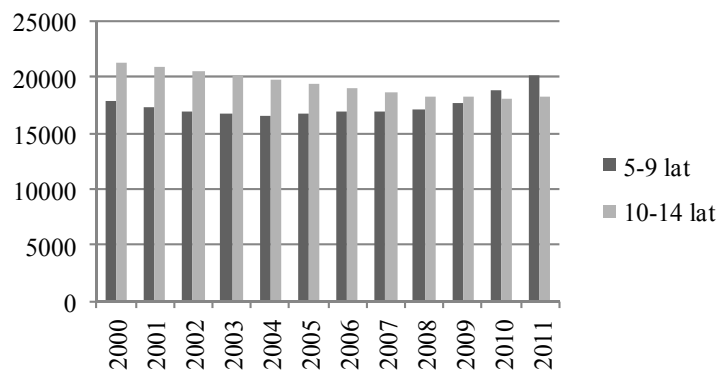
– brak żłobków.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z urzędów miast i urzędów gmin aglomeracji poznańskiej

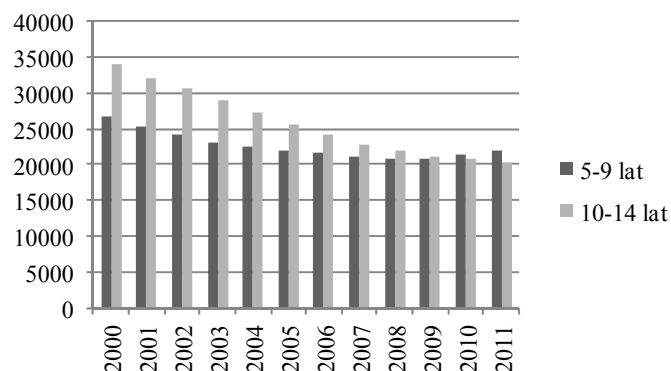
Liczba placówek opiekuńczych dla najmłodszych dzieci oraz ich rozmieszczenie w dużej mierze nie odpowiadają na aktualne zapotrzebowanie mieszkań-

ców aglomeracji poznańskiej. Żłobki publiczne w Poznaniu są zlokalizowane głównie na osiedlach wielkopłytyowych oraz w śródmieściu miasta, skąd, jak wynika z przeprowadzonych badań, mieszkańcy – w tym głównie rodziny z dziećmi, wyprowadzają się. Żłobki niepubliczne, zlokalizowane w gminach podmiejskich, charakteryzuje niestety często zbyt wysoki koszt opieki nad dziećmi.

Poznań

Powiat poznański

Rysunek 5. Zmiany liczby dzieci w wieku szkolnym w aglomeracji poznańskiej (2000–2011)

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Relokacja żłobków publicznych powinna być efektem ciągłego monitoringu zmian rozmieszczenia, stanu i struktury ludności w aglomeracji poznańskiej. Nie bez znaczenia jest również współpraca gmin związana z wymianą informacji na temat bieżących potrzeb mieszkańców w zakresie opieki żłobkowej i stanu ich zaspokojenia. Kształtowanie ogólnodostępnej sieci placówek żłobkowych powinno być jednym z celów polityki aglomeracyjnej, a szczególną uwagę

powinno się skierować na poprawę dostępności do żłobków na obszarach większych aglomeracji poznańskiej.

4.2. SZKOLNICTWO PODSTAWOWE I GIMNAZJALNE

W latach 2000–2011 w powiecie poznańskim wystąpił wzrost liczby dzieci w wieku 5–9 lat z 17 867 do 20 107, natomiast liczba dzieci w wieku 10–14 lat spadła z 21 385 do 18 374. W Poznaniu liczba dzieci w wieku szkolnym 5–9 lat (szkoła podstawowa) zmalała z 26 604 (2000) do 22 038 (2011), a liczba dzieci w wieku 10–14 lat w Poznaniu zmalała z 34 099 do 20 242. Wzrost liczby dzieci w wieku szkolnym w gminach podmiejskich pociąga za sobą konieczność budowy nowych szkół lub zwiększania liczebności oddziałów szkolnych (co z kolei może osłabić jakość kształcenia). W Poznaniu spadek liczby dzieci, szczególnie w grupie wiekowej 10–14 lat przyczynił się do zamykania szkół.

Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. (art. 5) określa, że zakładanie oraz prowadzenie publicznych szkół podstawowych i gimnazjów należy do zadań własnych gminy, a sieć publicznych szkół powinna być zorganizowana w sposób umożliwiający wszystkim dzieciom spełnienie obowiązku szkolnego. Maksymalna odległość dziecka do szkoły w przypadku dzieci uczniów szkół podstawowych (klasy I–IV) nie może być większa niż 3 km, a w przypadku szkół gimnazjalnych (klasy V i VI) – 4 km.

Tabela 3. Szkolnictwo podstawowe w aglomeracji poznańskiej (2011)

Jednostka terytorialna	Liczba szkół podstawowych	Liczba uczniów	Liczba uczniów na 1 szkołę podstawową	Współczynnik skolaryzacji netto	% dzieci mieszkających w zasięgu 3 km
Buk	4	855	214	100,8	94,40
Czerwonak	6	1454	242	89,7	96,91
Dopiewo	6	949	158	78	96,74
Kleszczewo	2	442	221	102,7	90,76
Komorniki	4	983	246	73,5	96,71
Kostrzyn	6	1 117	186	96,9	96,04
Kórnik	4	1 175	294	78,4	96,88
Luboń	4	1 861	465	95,8	97,62
Mosina	10	1 709	171	94,4	97,44
Murowana Goślina	5	966	193	98,4	95,28
Pobiedziska	7	1 213	173	98,8	96,27
Puszczykowo	2	596	298	102,3	91,74
Rokietnica	2	588	294	65,7	95,00
Stęszew	6	944	157	95,1	95,09
Suchy Las	3	903	301	92,6	95,81
Swarzędz	6	2 541	424	89,1	98,35
Tarnowo Podgórne	5	1 425	285	96,2	96,77
Powiat poznański	82	19 721	241	91,1	99,79
Poznań	86	24 877	289	107	99,81
Agglomeracja poznańska	168	44 598	265	99,1	99,90

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Kuratorium Oświaty w Poznaniu, BDL GUS, 2011.

Rysunek 6. Dostępność przestrzenna szkół podstawowych w aglomeracji poznańskiej (2011)

Źródło: Studium uwarunkowań rozwoju przestrzennego aglomeracji poznańskiej, 2012, CBM UAM, Poznań.

Na obszarze aglomeracji poznańskiej znajduje się 168 szkół podstawowych (86 w Poznaniu i 82 w powiecie poznańskim), do których uczęszcza 44 598 dzieci (24 877 w Poznaniu i 19 721 w powiecie poznańskim). Najwięcej dzieci uczęszcza do szkół podstawowych w Swarzędzu (2541), Luboniu (1861), Mosinie (1709) oraz Czerwonaku (1454), najmniej natomiast w Kleszczewie (442), Rokietnicy (588), Puszczykowie (596). Najwięcej dzieci na 1 szkołę przypada w Luboniu (465), Swarzędzu (423) oraz Suchym Lesie (301), najmniej w Stęszewie (157), Dopiewie (158) i Mosinie (170).

Rysunek 7. Dostępność przestrzenna szkół gimnazjalnych w aglomeracji poznańskiej

Źródło: Studium uwarunkowań rozwoju przestrzennego aglomeracji poznańskiej, 2012, CBM UAM, Poznań.

Przestrzenna dostępność szkół gimnazjalnych w gminach aglomeracji poznańskiej jest zróżnicowana, a ich rozmieszczenie mniej korzystne (co wynika również z przepisów prawnych) niż w przypadku szkół podstawowych. Jak wynika z badań, wszystkie dzieci w Poznaniu mieszkają w odległości 4 km od gimnazjum. W gminie Buk, gdzie znajduje się 1 gimnazjum, 74,8% dzieci zamieszkuje w odległości do 4 km od swojej szkoły. Jeszcze bardziej niekorzystnie wygląda dostępność w gminie wiejskiej Stęszew (tylko 60,8% dzieci mieszka w odległości do 4 km do szkoły gimnazjalnej).

W aglomeracji poznańskiej znajduje się 119 szkół gimnazjalnych (71 w Poznaniu i 48 w powiecie poznańskim). Do szkół tych uczęszcza 23 589 dzieci (13 649 w Poznaniu i 9940 w powiecie poznańskim). W gminach powiatu poznańskiego najwięcej uczniów gimnazjów uczęszcza do szkół w Swarzędz-

du (1282) i Luboniu (903), najmniej w Rokietnicy (214) i Puszczykowie (312). Najwięcej dzieci na 1 gimnazjum przypada w Buku (460), Luboniu (451), najmniej w Kostrzynie (93) i Rokietnicy (107). W Poznaniu na 1 gimnazjum przypada 192 uczniów, a w aglomeracji jest to 198 dzieci.

Tabela 4. Szkolnictwo gimnazjalne w aglomeracji poznańskiej w 2011 r.

Jednostka terytorialna	Liczba gimnazjów	Liczba uczniów	Liczba uczniów na 1 gimnazjum	Współczynnik skolaryzacji netto	% dzieci mieszkających w zasięgu 4 km
Buk	1	460	460	96,9	74,8
Czerwonak	4	832	208	84,5	97,3
Dopiewo	2	485	243	75	87,8
Kleszczewo	2	237	119	96,6	77,9
Komorniki	1	334	334	50,9	95,0
Kostrzyn	6	556	93	92,1	100,0
Kórnik	2	520	260	68,2	84,3
Luboń	2	903	452	92,2	100,0
Mosina	6	877	146	91,4	94,2
Murowana Goślina	2	595	298	92,2	77,7
Pobiedziska	4	590	148	93,3	92,7
Puszczykowo	2	312	156	107,8	100,0
Rokietnica	2	214	107	43,5	92,3
Stęszew	3	498	166	89	60,8
Suchy Las	3	562	187	117,7	97,4
Swarzędz	4	1 282	321	89	96,7
Tarnowo Podgórne	2	683	342	88,1	85,5
Powiat poznański	48	9 940	207	86,4	90,6
Poznań	71	13 649	192	103,9	100,0
Agglomeracja poznańska	119	23 589	198	95,1	95,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Kuratorium Oświaty w Poznaniu, BDL GUS, 2011

Współczynnik skolaryzacji określa relację liczby dzieci i młodzieży uczącej się na danym poziomie kształcenia do liczby ludności w grupie wieku odpowiadającej temu poziomowi nauczania („Oświata i wychowanie”, GUS, 2010). W przypadku szkół podstawowych najwyższy współczynnik skolaryzacji cechuje Poznań (107), Kleszczewo (102,7) oraz Puszczykowo (102,3), najniższy natomiast gminy: Rokietnica (65,7), Komorniki (73,5). Najwyższy współczynnik skolaryzacji w szkołach gimnazjalnych występuje w Suchym Lesie (117,7), Puszczykowie (107,8) oraz Poznaniu (103,9), najniższy natomiast w Rokietnicy (43,5) i Komornikach (50,9). Wysokie współczynniki skolaryzacji w Poznaniu, Puszczykowie, Suchym Lesie wskazują na dojazdy dzieci do szkół z okolicznych miejscowości i gmin. Bardzo niskie współczynniki skolaryzacji szkolnictwa podstawowego i gimnazjalnego w Rokietnicy i Komornikach oznaczają, że znaczna część dzieci i młodzieży pobiera edukację poza miejscem zamieszkania.

Głównym atutem szkół podstawowych i gimnazjalnych, oczywiście poza jakością świadczonych usług edukacyjnych, powinna być ich dogodna lokalizacja stosunkowo blisko miejsca zamieszkania oraz z łatwym połączeniem ze środkami komunikacji publicznej. Jak wskazują jednak analizowane współczynniki skolaryzacji, mobilność w zakresie dojazdów do szkół podstawowych i gimnazjalnych jest jednak dosyć duża.

PODSUMOWANIE

Problemy z dostępem do usług społecznych, w tym edukacyjnych, są powszechne w obszarach dużych aglomeracji miejskich i powodują zjawisko potocznie zwane jako *free riding*. Oznacza to, że mieszkańcy strefy podmiejskiej, silnie podlegającej suburbanizacji, korzystają z usług społecznych, zlokalizowanych w mieście centralnym. Rodzi to zasadnicze pytanie o koszty społeczne związane z utrzymywaniem placówek, z których korzystają mieszkańcy spoza obszaru danej gminy. Wśród mieszkańców stref podmiejskich powszechne wydaje się bowiem przekonanie, że w dużym mieście są zapewnione wyższe standardy kształcenia, a tym samym dziecku zapewnia się „lepszy start” w dorosłe życie. Istotne jest również to, że gminy podmiejskie „nie nadążają” z rozbudową infrastruktury społecznej na obszarach, na których nastąpił eksplozywny wzrost liczby ludności. Jest to jeden z negatywnych skutków suburbanizacji, która jest aktualną fazą rozwoju miast polskich, w tym Poznania.

Aglomerację poznańską na tle największych aglomeracji w kraju charakteryzuje dynamiczny wzrost liczby ludności, w miarę wysoki dodatni przyrost naturalny oraz niewielki wzrost dzietności kobiet. Z uwagi na prognozy Głównego Urzędu Statystycznego dotyczące postępującego starzenia się społeczeństwa, konieczne jest utrzymywanie dodatniego przyrostu naturalnego, m.in. poprzez prowadzenie polityki prorodzinnej wspierającej rodziny wielodzietne. Z uwagi na różnice przestrzenne w rozwoju demograficznym, składowe tej polityki powinny być zróżnicowane oraz dostosowane w zależności od tego, czy polityka ta jest realizowana w gminach podmiejskich czy w Poznaniu.

Prognozowanie liczby ludności stanowi podstawę dla planowania przyszłego rozwoju aglomeracji poznańskiej, w tym dla rozwoju usług społecznych. Na funkcjonowanie sektora usług społecznych wpłyną zmiany liczby i gęstości zaludnienia, a także zmiany struktury według płci i wieku. Przyszła struktura demograficzna mieszkańców aglomeracji wpłynie na popyt na poszczególne rodzaje usług, przy czym najprawdopodobniej wyraźny ich podział będzie dotyczyć przeznaczenia dla osób młodych/starych, rodzin/samotnych.

Według prognozy demograficznej GUS, w 2035 r. liczba mieszkańców w aglomeracji poznańskiej wyniesie 969 536 osób – 489 522 w Poznaniu i 480 014 w gminach podmiejskich. Udział ludności zamieszkującej miasto Poznań w aglomeracji poznańskiej zmniejszy się z 62% w 2011 r. do 50% w 2035 r. W 2035 r. liczba ludności z Poznaniu niemalże zrówna się z liczbą mieszkańców gmin podmiejskich, będzie jedynie o 9 508 osób wyższa. Ozna-

cza to, że na obszarze aglomeracji poznańskiej do 2035 r. można spodziewać się dalszej relokacji ludności z miasta Poznania na obszary podmiejskie.

Zmiany w liczbie ludności na obszarze aglomeracji poznańskiej uwidocznia się w strukturze populacji według płci i wieku. W Poznaniu udział dzieci w wieku 0–4 w 2035 r. wyniesie 2,0% (mężczyźni) i 1,9% (kobiety) i zmniejszy się w stosunku do 2011 r. – o 0,7% (mężczyźni) i 0,6% (kobiety). W gminach podmiejskich udział dzieci w wieku 0–4 zmniejszy się z 3,6% w 2011 r. do 2,3% (mężczyźni) oraz z 3,4% do 2,2% (kobiety). Analogicznie jak w Poznaniu, zwiększy się udział osób najstarszych w populacji. W analizowanym przedziale czasu, w gminach podmiejskich wzrost ten w grupie osób powyżej 85 roku życia, wyniesie 0,4% (mężczyźni) oraz o 0,6% (kobiety).

W perspektywie 2035 r. będzie postępować proces starzenia się społeczeństwa. Liczba ludności w całej aglomeracji poznańskiej będzie wzrastać, jednak gminy podmiejskie będzie cechować wyższy udział osób młodych w stosunku do ogółu ludności niż w Poznaniu. Na obszarach podmiejskich mogą występować w przyszłości zwiększone potrzeby w zakresie opieki nad dziećmi, wychowania i edukacji. Zarówno w gminach podmiejskich, jak i w Poznaniu będzie wzrastać zapotrzebowanie na usługi służby zdrowia i opiekę społeczną, związane ze starzeniem się społeczeństwa.

Aktualne tendencje demograficzne związane z niską dzietnością kobiet (poniżej wskaźnika 2,1 zapewniającego zastępowalność pokoleń) oraz starzeniem się społeczeństwa, powiązane z dynamicznymi migracjami mieszkańców wielkich miast, wymagają prowadzenia polityki prorodzinnej i kompleksowego zarządzania usługami społecznymi. Ogromne wyzwania w tym zakresie stoją głównie przed władzami samorządowymi, których skuteczna polityka w tym zakresie będzie zależeć od elastycznych przepisów prawnych uchwalanych na szczeblu centralnym. W przypadku usług publicznych wzajemne powiązania instytucjonalno-prawne i organizacyjne pomiędzy szczeblem rządowym a samorządowym są szczególnie istotne. Od obustronnej współpracy władz centralnych i samorządowych będzie zależeć zadowolenie mieszkańców z jakości świadczonych usług. W kwestii zarządzania usługami publicznymi na obszarach wielkomiejskich ten tradycyjny podział na państwo–samorząd nie spełnia jednak do końca swojej roli, a koniecznością staje się zarządzanie aglomeracyjne.

Rekomendacje dla aglomeracji poznańskiej odnośnie do organizacji usług edukacyjnych dotyczą m.in. przeprowadzania prognoz krótko- i długoterminowych w zakresie przewidywanej liczby osób w wieku szkolnym i liczby uczniów w szkołach (Bajerski, 2011). Jednym ze sposobów podnoszenia jakości nauczania w placówkach edukacyjnych może być również wprowadzenie zintegrowanego systemu oceny szkół. Wyniki corocznych ocen poszczególnych placówek edukacyjnych powinny być publikowane w Internecie oraz w lokalnej prasie, co pozwoliłoby wszystkim mieszkańcom na zapoznanie się z dokonaniami szkół, a jednocześnie zmobilizowałoby dyrektorów i kadre pedagogiczną do ciągłej poprawy swoich osiągnięć (*Strategia rozwoju aglomeracji po-*

znańskiej. *Metropolia Poznań 2020*, 2011). Wachlarz możliwych do podjęcia działań usprawniających funkcjonowanie systemu edukacji na obszarze aglomeracji jest bardzo szeroki, a ich wdrożenie będzie wymagać ścisłej współpracy samorządów gmin aglomeracji poznańskiej.

LITERATURA:

- Bajerski A. (2011), *Organizacja przestrzenna i funkcjonowanie usług edukacyjnych w aglomeracji poznańskiej*, Biblioteka Aglomeracji Poznańskiej, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011* (2011), GUS.
- Strategia Rozwoju Aglomeracji Poznańskiej. Metropolia Poznań 2020* (2011), CBM UAM Poznań.
- Studium uwarunkowań rozwoju przestrzennego aglomeracji poznańskiej* (2012), CBM UAM, Poznań.
- Szarfenberg R. (2011), *Polityka społeczna i usługi społeczne*, [w:] M. Grewiński, B. Więckowska (red.), *Przeobrażenia sfery usług społecznych w systemie zabezpieczenia społecznego*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa.
- Szatur-Jaworska B., *Służba społeczna, służby społeczne, usługi społeczne – zagadnienia terminologiczne*, prezentacja.
- Wańkiewicz W. (2004), *Wskaźniki realizacji usług publicznych materiał metodyczny*, wersja 5, Program Rozwoju Instytucjonalnego, MSWiA.
- Wysokińska K. (1973), *Modelowanie sieci usług w mieście*, Pracownia Wydawnictw Instytutu Urbanistyki i Architektury, Warszawa.

AVAILABILITY AND ORGANIZATION OF SOCIAL SERVICES IN THE AREAS OF INTENSE URBANIZATION (EXAMPLE OF POZNAN AGGLOMERATION)

A b s t r a c t. Socio-economic development of metropolitan areas is closely linked with the collective needs of local society. These needs change over time and depend on spatial scale of population movements, changes in the demographic structure and lifestyle. Future demand for specific social services should be preceded by making analyses of dynamic population changes, population distribution, economic changes and the availability of services in the space, and different ways to meet individual needs. The main aim of the article is to present an experience of Poznań Agglomeration in creating a coherent system of social services based on demographic analysis. There will be presented various examples of social services in Poznań Agglomeration, as well as studies and scientific research conducted in Metropolitan Research Center.

K e y w o r d s: social services, Poznan agglomeration.